

MBINU ZILIZOTUMIKA KATIKA UANDISHI WA RIWAYA YA BWANA MYOMBEKERE NA BIBI BUGONOKA NA NTULANALWO NA BULIHWALI

J.S.Madamulla

1.0 Usuli na Nadharia

Riwaya ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka imeondokea kutopendwa na baadhi ya watu. Ninashawishika kudhani kuwa watu hao hawajapata kusoma hata kurasa tatu za riwaya hii. Pengine ilitishwa tu na urefu wake. Na wengine wachache hawakuvutiwa na namna lugha-mama ilivyokiathiri Kiswahili katika harakati za kutafsiri. Lakini ukweli ni kwamba riwaya hii ina mvuto si haba, hususan kwa msomaji ambaye atakuwa na makini ya kufuatilia ucheshi wa mwandishi, pamoja na ufundi wake mwingine wa kulieleza tukio hadi likampata msomaji barabara; ufundi ambao hatimaye unamfanya Aniceti Kitereza kujitokeza na kuwa miongoni mwa wanariwaya wachache waliopata kuandika kazi zao kwa mafanikio.

Kwa hiyo basi makala hii inakusudia kujadili kwa kifupi mbinu zilizotumiwa na Aniceti Kitereza katika kuiandika riwaya yake ya Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka hata kuufikia ufanisi huo uliogusiwa hapo juu, na ambazo nyingi zake zimejikita katika fasihi simulizi. Sababu za kufanya hivyo ni kujaribu kuchunguza jinsi mbinu hizo zilivyo muhimu katika kuzijenga na kuziwasilisha dhamira zilizomo katika riwaya hii, na jinsi, kwa namna fulani, zinavyosababisha ufupi au urefu wake. Hali kadhalika ni kutaka kuona jinsi mbinu hizi zilivyo muhimu kifani, hususan kama vijenzi vya ujumi. Aidha ingeweza kujadiliwa pia, vipi mbinu hizi au baadhi yake zinaweza kusaidia kustawisha uandishi wa kazi za kifasihi, ikiwa ni pamoja na ukuzaji wa lugha ya Kiswahili.

Kwa upande wa nadharia, msomaji wa makala hii anaweza kuona hatimaye, namna kulivyo na uhusiano wa karibu mno baina ya mitindo ya fasihi simulizi na ile ya fasihi andishi, kiasi kwamba baadhi ya wanafasihi kama vile J.Mbele (1982:6) wanadai kuwa

Writers have ... greatly benefitted from the oral literary tradition by way of borrowing the themes, plots and other elements of the oral literary tradition in the process of producing their "own" works.

(Waandishi wa fasihi...wamefaidika sana kutokana na jadi ya fasihi simulizi kwa kuazima dhamira, misuko ya matukio na vipengele vingine vya kifasihi simulizi katika juhudi za kuzisanifu kazi "zao").

Uhusiano huu unajitokeza sana katika riwaya hii ya Bwana Myombekere, kama tutakavyoshuhudia kwa njia ya mifano kadhaa.

2.0 Utangulizi mfupi juu ya mwandishi na riwaya

Tayari kuna maandishi kadhaa ambayo yameyajadili masuala hayo ya mwandishi na riwaya inayojadiliwa, ijapokuwa kwa namna za kuachana. D.L.W.Masoko(1984) alijadili juu ya matatizo ya tafsiri ya riwaya hii kutoka lugha ya Kikerebe kwenda Kiswahili. Masoko alivitalii vipengele vya msamiati, misemo na sentensi huku akionyesha kwa mifano namna baadhi ya vipengele hivyo vilivyokosa visawe vyao katika Kiswahili, isipokuwa kwa maelezo sisisi. Aidha hatuelewi W.T.Allen alipata matatizo kiasi gani alipoitafsiri riwaya hii katika Kiingereza. Kwa sasa hivi riwaya hii imetafsiriwa katika Kijerumani pia na Wilhelm Moehlig(1991). Idhaa moja ya redio ya Kijerumani (tar.16.1.91) ilisema juu ya riwaya hii kuwa "ni riwaya ambayo aina yake haijapata kuandikwa, na wala haitapata kuandikwa!" Idhaa hii ilikuwa inasifu mguso wa namna yake wa kiujumi ambao msomaji anaupata pindi anapoisoma riwaya hii.

Mugyabuso Mulokozi akiwa mwajiriwa wa Tanzania Publishing House(TPH) katika miaka ya sabini mwishoni, ndiye aliyefanya utafiti juu ya muswada na mwandishi wa riwaya hii na kupelekea kuchapishwa kwake katika lugha ya Kiswahili mwaka 1980. Mulokozi (1985; 1992) alielezea vizuri maisha ya Aniceti Kitereza akimtambulisha kama mwalimu, katekista, mfanyi-biashara mdogo, karani wa ujenzi, wa Afya, wa Ushirika, na hatimaye mkulima mdogo. Mhakiki huyu anaona riwaya hii kama ni tunu kubwa ya habari za kitamaduni ambayo imeelezwa kwa usanifu maridhawa, ufahamu, uzoefu na makini makubwa¹. Naye J.S.Madumulla (1987) amezipitia dhamira muhimu ambazo zinajitokeza katika riwaya hii ambayo hadi wakati huu wa miaka ya tisini, bado ni ndefu kuliko riwaya yoyote ile tuijuayo ambayo imeandikwa na Mtanzania kwa Kiswahili. Kuna wataalamu wengine kama vile G.W.Hartwig na M.Charlotte (1972), E.Kezilahabi (1979) na C.L.Chachage (1986) ambao wameipitia au kuigusia riwaya hii kwa namna moja au nyingine, huku kukiwa na mwelekeo kuwa wote wanaona kwamba kuna kiasi kikubwa cha uasili wa mwandishi wake.

Kwa jinsi riwaya ilivyoandikwa, ikijingiza kwa kina na mapana katika ada za Abakerebe, inastahili kuitwa riwaya ya mkondo wa kiethnolojia, kitarafa au kinyaraka kwa maana ya kuwa ni riwaya ambayo inaaridhia na kuhifadhi nyaraka kuukuu za jamii maalum ya mahali maalum na katika kipindi maalum cha kihistoria. Mifano mingine mizuri ya riwaya za mkondo huu ni Kurwa na Doto (M.S.Farsi, 1951) inayosimulia ada za watu wa Unguja, na Mzishi wa Baba ana Radhi (F.Nkwera, 1971) ambayo inahusu mila na desturi za Wapangwa. Kuna maandiko mengine zaidi ya haya.

3.0 Mbinu zenyewe

3.1 Mwanzo na mwisho wa riwaya: Mbinu ya kimuhtasari

Masimulizi yanavyoanza katika riwaya hii ni namna ya utangulizi mfupi na wa wazi, unaobainisha tukio lijalo lililokabiliwa na tatizo ambalo litachukua muda mirefu kabla ya kutatuliwa. Namna hii ya utangulizi inaonyesha jinsi kasi ya matukio ilivyo kubwa mwanzoni ili msomaji afike haraka pale ambapo mwandishi amedhamiria kuanza na masimulizi yake makuu. Ndiyo maana katika namna ya utangulizi huu mfupi tunafahamishwa mengi kwa mistari michache tu: kuoana kwa Myombekere na Bugonoka; kufisha watoto mara mbili katika uchanga na kubaki bila kuzaa kwa miaka mingi; kuja juu kwa ndugu wa Myombekere kwamba aachane na mwanamke 'mgumba' na uamuzi wa wazazi wa Bugonoka kumchukua (au sahihi zaidi 'kunyang'anya') binti yao. Ili kubainisha kasi ya matukio vifungu kama vifuatavyo vimetumika:

"Myombekere na Bugonoka walioana baada ya kutimiza haja zote za desturi na sheria za ndoa..." Kama mwandishi angetaka kuzieleza desturi na sheria hizo zote zilivyozingatiwa katika shughuli hiyo ya kuoana, basi yangehitajika maneno mengi mno kuliko hayo yaliyo katika sentensi moja tu. Au anaposema, "ulipita mwaka mmoja mzima,...Bugonoka akawa mjamzito." Au "Baada ya siku chache, mwanamke akapata tena mimba ya pili...na mwezi wa saba akaavya tena,...siku ya pili yake kikaaga dunia! Basi tangu hapo mwanamke wa Myombekere hakuzidi tena kuwa na mimba; walikaa kwa miaka mingi bila kupata mtoto." Maneno yote haya yako katika aya ya kwanza (uk.1).

Pia kuonyesha jinsi wazazi wa Bugonoka walivyomwendea binti yao, suala zima limeelezwa kwa kifupi namna hii: "Kulipokucha, wakashika njia. Na kwa kuwa walikuwa wakienda mbali, walikaza mwendo sana wapate kufika asubuhi na kurudi siku hiyohiyo (uk.2). Kama ilivyodokezwa, mwandishi ameyaendesha matukio kwa haraka, akitumia pale anapoweza mtindo wa muhtasari, ili kumfikisha msomaji upesi kwenye masimulizi makuu. Na ili kuyafanya masimulizi yake yafuatwe kwa urahisi, mwandishi hakuyagawa katika majuzuu tu - yaani katika hadithi kuu mbili - bali pia ameyavunjavunja na kuyaweka chini ya vichwa mbalimbali ambavyo kila kimojawao kinabainisha mada muhimu.

Kuelekea mwisho wa riwaya mtindo huu wa kuyaendesha kasi matukio unatumika tena, na hasa pale ambapo mwandishi anajaribu kukwepa kujirudiarudia (taz.uk.534). Hivyo watu wanaozaliwa, wanaoposa, wanaooa au kufa katika sehemu za mwisho za riwaya wanaelezwa kwa kifupi tu. Hebu tuone mifano miwili tu:

1. Bulihwali yule mjini mwa Nemba mle akasema, "Acha nizae!" Akimzaa mtoto wa kike, na zamu ingine ifuatayo anamzaa mtoto wa kiume; tena uzazi wake ulipokwisha, na mtoto wake wa kwanza kuzaa, yeye akapevuka, hata naye pia akazaa mtoto; ndipo akatulia, akawa mtu wa kushika nyumba. Punde kidogo mtoto wake mwanaume naye akaoa, akamletea mjukuu. Hapo Bulihwali akatulia kabisa. (uk.562)
2. Walimfuata Galibondoka hata mama yake Netoga, watoto wanaume walikwisha kupevuka wa kuweza kuo, na watoto wa kike, hao hatuwezi kuwahesabu zaidi, kwa sababu wao waliumbwa kwa kuijenga miji ya watu wengine. Ndivyo na mtoto wa kiume wa Mbonabibi, yule Ntulanalwo aliyemwita kwa jina hili la baba yake, Myombekere, naye pia alikwisha kuo, na kuzaa. (uk.563)

Mwandishi amejitahidi kuona kuwa jambo alilolieleza tayari kwa kirefu halirudiwi tena. Na mwishoni kabisa, mwandishi anafunga masimulizi yake kwa kutumia mtindo wa mafumbo ya maneno yaliyokuwa yakitumiwa na mposaji wa Kikerewe anapowabembeleza wakwe zake (rej.uk.423-5), ili aruhusiwe kuo katika nyumba (mji/kaya) yao. Anasema,

"...Lakini tulitaka kuwa kama majina ya wananchi wa humu. Ebu niulizeni: Ndio wanani? Mimi ninawajibu nyote kwa jumla hivi: Wa akina MYOMBEKERE na BUGONOKA na NTULANALWO na BULIH'ALI. Ongeza kuniuliza tena hivi: Lipi jina lililowakuza? Miye ninawajibu nyote kwa jumla hivi: Miye mtoboa siri, Ngurumo ya Radi; Lisemwalo litafika, bin BUGONOKA..."(uk.591).

Ni mtindo wa fumbo linalolenga kusisitiza falsafa ya Yego na Yebe² na historia ya kizazi cha Wakerewe. Msisitizo huu uko katika mtindo wa utambaji na majigambo (kama itakavyogusiwa baadaye) alioutumia kufumba fumbo hilo ambalo analifumbua mwenyewe. Anawaambia wasomaji kuwa wale ambao hawalijui fumbo hili na walijue ili waondokane na 'ujinga wa zamani'. Fumbo linalohusu jadi ya Abakerebe; fumbo la Yego na Yebe.

3.2 Maelezo na mazungumzo

Baadhi ya vigezo vinavyoifanya riwaya iitwe hivyo, ni urefu wa masimulizi, matumizi ya lugha kama vile dialogia zinazobainisha maisha halisi na ya kila siku (ijapokuwa hii si lazima iwe hivyo siku zote), uwezo wa riwaya kubeba vitanzu vingine vya fasihi, pamoja na maelezo yanayoonyesha makini ya mwandishi katika kuchunguza vitu, hali na mazingira ya karibu na ya mbali. Riwaya ya Myombekere inazo sifa hizi zote na nyinginezo.

3.2.1 Mazungumzo

Katika riwaya hii tunayakuta mazungumzo ya wazi ambapo wazungumzaji ni wawili au zaidi, na mazungumzo ya ghibu ambapo mtu mmoja anajizungumzia mwenyewe ndani ya nafsi yake. Katika uandishi wa sasa wa riwaya mazungumzo hupangwa kwa namna ambayo kila mzungumzaji anapewa aya yake, na si lazima mazungumzo hayo yatanguliwe au kufuatiwa na vijineno au maneno kama "akasema, akajibu, akamwambia, John akauliza, n.k." Mtindo huo ni maarufu sana katika riwaya zile ambazo zina mazungumzo mafupimafupi (rej. Nagona au Mzingile). Katika riwaya ya Myombekere, mazungumzo yanapotokea kwa kawaida ni marefumarefu ambayo yana wastani wa mistari mitano. Hata hivyo, katika juzuu la pili, mwandishi anajitahidi kuyaendesha mazungumzo bila vijineno vitangulizi au vifuatishi (rej.uk.432, 434, 437, n.k.). Tuone mfano:

Myombekere wakamsindikiza; msindikizaji wake alipotaka ampe upindi wake arudi, hapo Myombekere akamwambia hivi,

"Kweli mimi nilikuwa karibu nisahau"

"Kusahau nini?"

"Kalibata ameniagiza hivi, utakayeanza kuposa kwake, utamuuliza akuonyeshe mji mwingine nao ni jirani yake"

"Hebu njoo, nikuonyeshe, ni pale unaona majumba"

"Naam, nimekwisha kuyaona."

Katika sehemu nyingi za riwaya hii, ijapokuwa ni nafsi ya tatu iliyotumika katika masimulizi, mwandishi anatumia mtindo wa kuyadondoa mazungumzo; yaani, hamruhusu mtoaji taarifa atoe kwa maneno yake mwenyewe, bali hana budi kuurudia usemi jinsi ulivyosemwa. Mfano:

Siku Ntulanalwo alipokuwa anaua mjusi-kafiri yule mwekundu shingoni hadi kichwani alikuwa akisema hivi: "Leo nimeua ndovu ama mbogo, au kifaru". Tena kama siku aliyoweza kuuu mjusi-islamu, alikuwa akisema hivi: "Leo nimeua sungura mjanja" au mnyama mwingine. (uk.386)

Au pale ambapo hata mhusika mwenyewe anajidondoa,

Basi mimi nilipoona Kahwagizi akitaka kujifanya kama kitoto alie machozi...Hapo nikawa kumtuliza hivi, "Acha kulia, si wewe umependa kupiga mieleka..." (uk.410).

Namna hii ya mazungumzo inaweza kudokeza jinsi labda Wakerewe wanavyoelekea kuisisitiza ukamilifu na usahihi wa taarifa, ikiwa si kupenda ubinafsi na majisifu. Hata hivyo, jinsi mazungumzo yalivyotumika mwanzoni kabisa mwa riwaya, kwa kiasi fulani hayakubaliki kama ni mazungumzo ambayo yangeweza kutokea katika hali halisi. Sehemu hiyo ni pale ambapo baba wa Bugonoka anamweleza mkewe nini la kufanya watakapofika nyumbani kwa Myombekere:

Pengine kweli tutakapofika mjini kwa mkwe wetu tutaanza kupumzika kidogo watupokee silaha zetu, watupe viti tukae, tusabahiane nao kwa wema, bila kinyume chochote cha undani, nasi tuwe kama wapumbavu tusioyajua. Wala hatutafikia kuwashtua hima kama sisi tu Wajita (Bakwaya)!³ (uk.2)

Jambo hili lingeweza kabisa kuwekwa kwa namna nyingine ambayo inakubalika zaidi katika muktadha wa aina hiyo. Inaelekea kuwa Baba wa Bugonoka alitaka kumtahadharisha mkewe kuwa kule waendako wasiende kuonyesha hasira zao wala muhemuko. Lakini sehemu hii jinsi ilivyo, inaonekana kwamba ililazimishwa na mwandishi katika jitihada yake ya kutaka kuonyesha kipengele muhimu cha utamaduni kinachohusu namna mtu anavyotakiwa kujistahi ukweni.

Mazungumzo ya ghibu nayo yamejitokeza mara kadhaa katika riwaya hii. Pale yanapotokea, mwandishi anakuwa na lengo la kutaka kuonyesha mawazo ya ndani ya mhusika, mawazo ambayo mhusika hataki ashirikiane na mtu mwingine aliyepo; au anazungumza peke yake nafsi mwake kwa sababu yu pweke, hana mtu wa kumshirikisha; na aghalabu anafanya hivyo kutokana na jambo fulani linalomkera. Baadhi ya mifano ni:

1. Baada ya (Myombekere - JM) kumtembeza (mbuzi) kwa muda mrefu hivyo, akajizungumzia nafsi mwake: "Sasa ndizi hizi kama nikizikosa, nitafanya nini maskini! Mbona baba mkwe hataki kitu kingine baghairi ya pombe yenyewe ya ndizi, leo ndiyo nitapata maafa." (uk.67)
2. Hapa akina Gwaleba na Kanwaketa walishukuru kila mtu moyoni mwake wakijisemea ndani hivi, "Bahati yetu njema, tunamshukuru Manani kweli!" (uk.126)
(Ni wakati walipoitwa na Myombekere ili wamsaidie kumchinja ng'ombe, nao wakashukuru kwa kupata kitoweo cha bure)
3. Moyo wake (Ntulanalwo) ulitunuka, akajisemea hivi, "Afadhali nirudi kwa babu na nyanya, kwa sababu kule nchi yake ni nzuri sana, tena kuna wavulana wengi wenzangu..." (uk.392)

3.2.2 Maelezo

Aghalabu dhima ya maelezo katika riwaya ni kumsaidia msomaji apate habari zaidi kuhusu tukio, kitu, jambo, mhusika au hata mandhari. Katika riwaya hii, maelezo mengi yako katika nafsi ya tatu, yakiaridhiwa na mwandishi au wahusika wake. Lakini vilevile, kama ilivyokwishadokezwa tayari, maelezo mengine yako katika nafsi ya kwanza, kwa njia ya mazungumzo ya wahusika. Kwa kuwa lengo la mwandishi ni kumjuvya msomaji ada na mazingira ya Wakerewe kwa marefu,

mapana na kina, amejipa muda wa kuyaeleza matukio kwa kirefu na kujaribu kutosahau hata sehemu zile ambazo mwandishi mwingine angeona si za maana, au ni za kufedhehesha. Mifano michache ni kama ifuatavyo:

1. Walipokuwa karibu na kufika katika nchi ya mkwe wao, yaani maskanini pake,...wote walienea katika kichaka kilichokuwa pale karibu na njia waliyopitia; kwa sababu ya umande na maji waliyovuka, matumbo yao yalikuwa yamechafuka. (uk.3)

Tazama matumizi ya udamisi (au tasifida) katika sehemu ya mwisho ya sentensi katika juhudi za mwandishi za 'kulificha' jambo la aibu.

2. Wakati ng'ombe wa Myombekere wanapokula mtama wa Ntamba, naye Ntamba anamsakama mtoto mchungaji: "Nilipotupa macho upande wa kuume nikamuona yeye mwanaume yule Ntamba akikimbizana sana na mtoto huyu, mtoto akitangulia na mwanaume huyu akitoka nyuma, aményanyua mikononi mwake gongo kubwa sana, akisema, 'Nikushikie hapa, nikushikie pale!' Na mtoto naye akisema hivi, 'Kuguru otanchubira!' (maana yake: 'Mguu usinione! Mguu niokoe!'..." (uk.24)

Sehemu nyingine iliyoelezwa vizuri ni ile katika uk.108-117 inayohusu ufundi wa Myombekere na Kanwaketa katika upigaji kinanda na uimbaji, na hata uchezaji. Imeelezwa kuwa Myombekere

...alikuwa na sauti njema ya kupendeza sana na kuvuta watu. Kama alikuwa anaimba sauti yake ilikuwa inafuatana sawa na sauti ya zeze aliyokuwa anacharaza na vidole vyake, kwa ujuzi wake. Basi alianza kucharaza matangulizi juu ya sauti ya kulia ya mwanamke mmoja wa zamani zile, aliyefiwa na mume wake. Myombekere alipofuatisha sauti ya mwanamke mgumba, jinsi alivyokuwa analia baada ya kufiwa na mumewe akiomboleza kwa huzuni yake ya kuachwa na mume wake waliyekuwa wakipendana sana, na jinsi mwanamke huyo alivyokuwa anataja maneno ya kumheshimu hayati mume wake, tangu kichwani mwa marehemu hadi katika kidole kikubwa mguuni, watu wale ulevi ukawatoka wakawa kimya, wakisikiliza zeze na mwimbaji. (uk.108)

Kuhusu Kanwanaketa, mwandishi anasema hivi:

Kanwaketa naye usimwone vile, pia yeye alikuwa na ujuzi wake wa kucharaza kinanda kwa sauti za mtindo wa mababu. Basi alipopiga matangulizi akaisha, akachagua sauti moja ya mtindo wa mababu, iliyoitwa ekikuri. Sauti hiyo ilikuwa ya maneno ya kutoa sifa za wanawake makapera; ...

Kanwaketa alipopiga na kunguruma polepole kwa sauti ya chinichini wenzake wakamwambia, "Bwana wee, mbona tunapiga makofi yetu, yanaishia chini bure, paza sauti yako upesi, watu wapate kucheza wakiwa na hamu bado." Baada ya kusema vile, ndipo wakafanana kama wamemtuma kweli, ndipo hapo akaimba kwa sauti ya wimbo huu wa kikuri hivi... (uk.114-5)

Na kuhusu umahiri wa uchezaji, ili kufupisha maelezo, tutamchukua Myombekere tu na kumfuatilia, wakati Kanwaketa akilicharaza zeze:

Hapo Myombekere akaanza kunyausha tumbo lake, likawa kama halina utumbo ndani yake! Mwili wake ukakatika vipande viwili: mosi kifua, pili kiuno; hapo akawa wa kunepa kwa kucheza. Sauti ya kinanda ilipomkolea kichwani mwake, akatikisa mabega yake sana; wanawake wakapiga vigelegele... (uk.115)

Hali kadhalika, sura ya 16 imeeleza vizuri kuhusu namna ya kumtambua mwanamke mjamzito bila kutumia njia za kisasa (uk.246-7) na vilevile namna Wakerewe walivyoyatambua majira na nyakati na kuugawa mwaka katika vipindi kumi na mbili ambavyo walivipatia majina, huku kila kipindi kikiwa na shughuli maalum.(uk.243-257).

Pia tazama uwazi na upekuzi wa mwandishi katika kulitazama tukio, na ubayana na mguso wa tukio hilo kwa msomaji:

Ntulanalwo...ndio ukawa wimbo wake daima akilia na kusema, "Nyanya ninataka ugali." Nkwanzu alikuwa anampa kiporo chake alichomuwekea usiku. Ntulanalwo alikuwa akila kiporo chake hicho, akiwa bado na tongo machoni na takataka zitokazo kinywani usiku mtu akilala zikitokeza nje ya mdomo, na makamasi ya asubuhi yakimning'inia puani na kuelekea hasa mdomoni, na viganja vyake vyeusi kama kwamba tangu kuzaliwa hajapata maji. Yeye Ntulanalwo japo alikuwa na uchafu wote ule hakujali, alikuwa anajilia kiporo chake tu, na kama kilikuwa kinabaki alikuwa akimrudishia nyanya, anakiweka. (uk.373)

Kuna baadhi ya sehemu katika riwaya hii ambapo mwandishi anajitokeza katika masimulizi ili kuisisitiza hoja fulani, akaacha kutumia nafsi ya tatu na kuingia katika nafsi ya kwanza:

1. Lakini naye alipokuwa...mimi ninavyofahamu sana, ninasema: mtu mkongwe yule na yeye hakukosa kutikisa kichwa chake na mabega yake, jinsi nionavyo watu wengi wakifanya michezoni. (uk.115)
2. Lakini kama kweli waliweza kupanda juu ya kitanda chao cha kulalia, aa, ingefaa sana wanipe habari nami nipate kuwapa pole ya safari. Je, vipi wenzangu? (uk.117)

Katika dondoo hili la pili tunaona jitihada za mwandishi za kutaka kuwa karibu zaidi na wahusika wake kwa upande mmoja, na pia kuwa karibu na wasomaji wake kwa upande mwingine. Tazama tena katika mfano unaofuata jinsi mwandishi anavyojitokeza kwa msomaji wake na kumshauri wafanye nini, baada ya kuona kwamba masimulizi yanakaribia kuenenda upande usiokuwa:

Basi kwa sababu siri za machungani ni sawa na za wakata kuni porini, acha tuyaache tu baba, tusije tukawa waongo, wakatufungia katika siafu (hii ilikuwa adhabu zamani kwa watu wenye kufungua siri), acha turudi kwa Bugonoka! uk.165

Kisha katika maelezo haya yafuatayo, ona jinsi mwandishi alivyotumia mtindo wa kifasihi-simulizi wa utambaji, yeye akichukua nafasi ya fanani, na wasomaji wake wakichukua ile ya hadhira. Hata mwishoni mwa riwaya mtindo huu unajitokeza tena:

Katika mtumbwi daima mama mkwe hukaa mbele na mkwe wake tezini nyuma, akiwa uchi. Basi sasa ninawaulizeni nyote hivi, "Je, katika vimitumbwi vyetu vidogovidogo (empanza), namo kuna maficho, wakati wa mchana?" Itikieni hivi, "Hapana". (uk.370-1)

Katika kipengele hiki cha maelezo tunaweza kuzungumzia pia jitihada ya mwandishi ya kumfanya msomaji wake aelewe jambo lililokusudiwa kuelezwa kwa matumizi ya maneno ya Kikerewe, na kwa nadra sana, kwa maneno ya Kiingereza. Maneno ya Kikerewe yanayotumiwa sana ni ya vitu vya nyumbani, madawa, wanyama, miti, miungu, magonjwa au hata misemo, na aghalabu yanakwenda sambamba na maana zao za Kiswahili. Mwisho wa kila juzuu kuna orodha ya maneno yote ya Kikerewe yaliyopangwa kwa alfabeti na kupewa maelezo kwa Kiswahili. Inawezekana pakawa na udadisi kwanini mwandishi hakupunguza idadi ya maneno ya Kikerewe kwa kuyapatia visawe vya Kiswahili. Kwa mfano, badala ya kuandika 'omugera' angeweza kabisa kuandika 'mkuki wa kuvulia samaki' au 'chusa', kwa sababu visawe hivyo vinajitokeza kwenye fahirisi yake. Jibu la kutofanya hivyo linaweza kuwa katika sura mbili: mosi, ni uwezekano kuwa msamiati wa Kiswahili wa mwandishi ulikuwa haba; na pili, na sababu yenye mashiko zaidi, ni kuwa huenda mwandishi alipenda dhana aliyoikusudia isipotoshwe wala kupotezwa na tafsiri.

3.3 Matumizi ya misemo, salamu, majigambo na nyimbo

3.3.1 Misemo

Inajulikana tangu muda mrefu katika jamii mbalimbali za Afrika kuwa misemo, hususan methali, ni kiungo muhimu kinachoongeza utamu na mvuto katika mazungumzo. Huko Nigeria Waibo husema kuwa methali ni mafuta ambayo hutumiwa kupikia maneno; au vilevile methali ni supu katika mazungumzo. Wayoruba husema kuwa methali ni farasi wa maongezi, na maongezi yanapovia methali huyazindua. Wasomalia wanasema kuwa methali ni asusa ya maongezi. Nao Waafari wa Ethiopia husema kuwa methali ni utando wa mafuta katika lugha; na Wahabeshi wa hukohuko Ethiopia wanasema kuwa mazungumzo pasipo methali ni sawasawa na chakula pasipo chumvi.⁴

Katika riwaya hii mwandishi wa utangulizi amethibitisha kauli iliyopo mwanzoni mwa riwaya juu ya mwandishi inayosema kuwa Aniceti Kitereza aliandika miswada mitatu, mmojawapo ukiwa ni wa methali kwa lugha ya Kikerewe (uk.iv). Mwandishi ametumia methali na misemo ya kimethali katika riwaya zaidi ya mara mia moja na sabini; na katika hizo, ni methali kama nne tu zilizotumiwa zaidi ya mara moja. Hata pale ambapo methali imerudiwa, ili kuifanya isichushe mwandishi ameipatia mpangilio tofauti. Kwa mfano:

Maneno kama hayo wewe ulipata kuyaona katika dola gani? Ya kuacha kujua ya kama mti ni lazima unyooshwe mapema, kabla haujakomaa?...(uk.387)

Kwa sababu kuna mithali hii ya wazee wetu wa kale sana isemayo hivi:- "Mti huunyoosha wakati unapokuwa ukinepa bado, na ukikomaa hautaki tena kuunyoosha!" (uk.435)

au

Kwa sababu wazee wetu walituachia mithali hii isemayo hivi; shoka la fundi seremala libakilo machongoni, ndilo lile lichongalo miti. (uk.535)

Ndipo Ntulanalwo akawa kama mtu wa kufuata maneno ya mzee wetu wa kale aliyesema, "Shoka ya fundi mchongaji, iliyobaki machongoni mwake, tena ndiyo ile atatumia kuchonga." (uk.553)

Pale ambapo methali au misemo ya kimethali inatajwa, aghalabu mwandishi anaihusisha na 'wazee wa kale', 'wahenga', 'watu wasemavyo', 'wajuzi wetu', 'Omukerebe/Abakerebe walivyosema', 'jinsi nyote mjuavyo', n.k. Hata hivyo, 'wahenga' na 'wazee wa kale' ndiyo yaliyotumiwa zaidi. Maneno haya yametumiwa ili kuzipa utozo kauli hizo katika masuala yanayozungumzwa.

Aidha jinsi methali zilivyotumiwa zinabainisha kuwa uwanja wa methali ni wa watu wazima, bila kujali jinsiya (mwanamke au mwanamume). Jinsiya zote mbili zinaonyesha namna zinavyozimanya methali za jamii yao. Kisha msambazo wa methali katika riwaya unadhihirisha kuwa watu wazima wa Kikerewe walizitumia popote pale ambapo mzungumzaji alitarajiwa atoe wazo au mawazo ya busara. Mathalan wakati mmoja ambapo Myombekere ananyang'anywa mkewe, anabahatika kukutana na mwanamke mmoja njiani na kuanza kumtongoza ili, ikiwezekana, amwe (uk.18-24). Katika mazungumzo yao ambayo yako katika kurasa nne tu, zimetumika methali saba! Kati ya hizo mwanamke anaondokea kuisema moja tu. Hii isitupelekee kuushuku umilisi wa methali wa mwanamke huyu, kwa sababu katika mazingira haya, mwanamume ndiye mzungumzaji mkuu, na ndiye mwenye jukumu la kumshawishi mwanamke, kama Myombekere mwenyewe anavyotetea akisema,

...na kufuata usemi wa mababu zetu waliosema hivi: "Omukazi eba mamba ehindwa omugera" (Mwanamke haanzi kumposa mwanaume, shuruti mwanaume aanze). (uk.19)

Vilevile jinsi methali zilivyoundwa zinasaidia kubainisha namna watu wa Ukerewe walivyojigawa katika jadi yao. Tuone mifano michache:

1. Ni wafugaji au wawindaji:

Ngozi ikiwa hapo haikosi mtu wa kuilalia. (uk.85)

2. Ni wakulima:

Jembe, ni juu ya mkulima. (uk.136)

3. Ni wavuvi:

Mwanamke ni samaki mkavu, anataka kuongezewa mboga juu yake. (uk.228)

4. Ni watu wa ziwani:

Asiyekuwa na matakao, naye vilevile huvua apate kuoga ziwani pamoja na wenzake. (uk.269)

5. Ni wapiganaji vita:

Kama vita isipoua watu, hawajui kama imeshambulia. (uk.373)

6. Ni wasusi:

Kirago cha akiba nyumbani, hakikosi mtu wa kukilalia. (uk.417)

au

Aalikaye tai, shuruti ajaze panya tele kwa ungo. (uk.497), n.k.

3.3.2 Misemo isiyo methali

Katika riwaya hii kuna misemo mingine ambayo si methali, na wala si ya kimethali, lakini imebeba tamathali nzito na kuongeza mvuto wa maelezo au mazungumzo. Kwa mfano:

Mazungumzo yao hayo yalipokwisha, ndipo mpwa wa mauti (yaani usingizi) akaja kuwafunga midomo na macho yao... (uk.59)

au

Mbwa huyu aliyekamua pombe hii, ameitengeneza vizuri sana. (uk.76). (Useri huu unaotumia picha ya mbwa kwa dhana ya mtu aliyefanya kazi nzuri, inatofautiana na jamii na jumuiya zingine ambazo kwazo mbwa ana dhana hasi. Hata hivyo, katika riwaya ya Myombekere tunashuhudia jinsi dhana ya mbwa inavyotumika pia kuwatukana wanawake. Taz. uk.208 ambapo mwanamume anapomgombeza mkewe anamwita ni mbwa tu aliyeletwa na mbwa).

au

Watu hawa, ee! Ni ajabu kabisa! Kuna mwingine anakuja na mundu kinywani mwake, anafika kufyeka kwa mdomo: fyefyefyefye, anakwisha!...Tena kuna wa pili wake, huyo amekwisha kuwa na shamba kinywani mwake, migomba zimekwisha kuzaa mikungu mikubwa sana, amekwisha kuleta hata mundu tayari, amekwisha kukata ndizi, na tena mkungu umekwisha kuchukuliwa na watu wawili. Mimi hata shimo la pili sijapata kulianza.

(Katika mfano huu, mwandishi anaonyesha mbaalagha unaojengwa na wavumishi wa mambo. Wavumishi hawa wawili wamemwona Myombekere akianza kulima shamba lake la migomba. Kabla hajachimba hata mashimo mawili ya kupanda migomba, wavumishi wanaeneza habari kuwa Myombekere tayari ana shamba lenye ndizi zilizokomaa !).

au

...wao wanawake mle nyumbani wakawa na yao; wakapitisha ekisese (kiunguja) chao kwa minong'ono tu... (uk.214)

au

...Kenge kuuma kwao ni kubaya mno;...hukimbilia kuuma sehemu za mbeleni za wanaume na wanawake, wakipenda kuwapoteza mambo ya kujenga miji. (uk.320)

au

Walicheka wengi mno wote waliokuwemo mle chumbani...cheko za kuweza kutafua hata ngao ya mfanya vita. (uk.424)

au

Hayo kweli, kama ingekuwa ni kupiga mshale tungesema: umelinga na umempiga nyani sawa matakoni mwake pekundu pale. (uk.448), n.k.

3.4 Salamu na majigambo

Katika riwaya ya Myombekere zimejitokeza salamu za kawaida, za kirafiki, za kiutani na za kiheshima. Mfano wa salamu za kawaida ni pale ambapo Myombekere anafikiwa na wakwe zake ili kumchukua binti yao (uk.4-6 na 61). Hapa tunaona kiasi cha heshima inayostahili kuwepo baina ya wakwe katika jamii hii ikijitokeza, na hususan kati muoaji na mkwewe wa kike ambaye hastahili kuonana naye uso kwa uso.

Na mfano mzuri wa salamu za kirafiki ni ule kati ya Myombekere na shemeji yake wa kike, Barongo, salamu ambazo zimekaa kwa namna ya shairi:

Myombekere: Hujambo shemeji?

Barongo: Sijambo mwamu wangu

Myombekere: Hujambo mjengaji?

Barongo: Sijambo mwamu

Myombekere: Hujambo mwanana?

Barongo: Sawa tu, mwamu wangu

Myombekere: Hujambo mwenye mate yaungayo mboga?

Barongo: Sijambo sana.

Kama inavyoonyesha, salamu hizi zinaonyesha uhusiano wa karibu wa wahusika hao wawili, pamoja na kuzoeana kwao. Aidha kuna namna fulani ya utani ndani ya salamu hii. Hata hivyo, bila shaka hii ni aina mojawapo tu ya salamu za kirafiki, au za watu wenye uhusiano wa karibu, wakiwa ni wa jinsiya moja au tofauti.

Kisha kuna salamu za kiutani, kwa maana ya kwamba maudhui ya ndani ya salamu hizo yanaweza kuwa na 'uhasi' wa namna fulani ambao unajibainisha katika kejeli iliyomo. Mfano mzuri ni wakati ule Myombekere amenyang'anywa mke. Wenzwiwe walianza kumpa salamu za kuukejeli ukapera wake:

Kisha watu wengi walipokuwa wakimwendea kumsabahi asubuhi, wakimuuliza habari za asubuhi na jinsi gani alivyolala pale nyumbani na kumjutia kwamba hana mke, kumbe walikuwa na nia ya kumkejeli tu, wakitamka kwa wazi kwa Kikerewe hivi, "Nakahi alimo?" au "Nakahi aliyo?"...Mahali pa kumuuliza "Mke wako hajambo?" wao wakamuuliza "Matandiko yako hayajambo?" (uk.11).

Hata hivyo, salamu ya namna hii inajitokeza mara moja tu katika riwaya, kwa lengo la kumwonyesha msomaji jinsi ukapera ulivyotazamwa na jadi ya Kikerewe ya wakati huo.

Aina nyingine ya salamu ni ile iliyotolewa kwa watu wa nasaba bora, yaani wafalme (Abakama na Abasiranga), watawala na familia za. Salamu au shukrani zinazolilenga tabaka hili la watu

zimesanifiwa katika namna ya majigambo zikiwagambisha' (kwa maana ya kuwatukuza na kuwasifu) watu wa tabaka hilo, ambao ni watawala wao. Mathalan, tuone heshima hii kwa Omukamakazi wa dola ya wanawake alipoitembelea dola ya wanaume:

Ujaliwe ushindi, wewe mgawaji;
Ujaliwe ushindi, wewe mhurumiaji;
Ujaliwe ushindi, wewe mleta amani! (uk.203)

Au tazama sifa na shukrani ambazo Kurundugara (mwindaji hodari wa tembo) anazimimina kwenye makao makuu (Ikulu au Bukindo) ya mfalme kwa njia ya wimbo mrefu unaotaja mstari mrefu wa ukoo wa kifalme:

Tuko katika makao makuu, tuko kwa Mleta Mvua, penye utamu wote na ukali,... na penye manukato matamu! Vya kwao mletamvua, penye manukato matamu! Kwao Mfalme wa zamani Kankombya, penye manukato matamu! Kwao mfalme wa zamani zile Katobaha I, penye manukato matamu! Kwao Mfalme Kahana, penye manukato matamu! Kwao Mfalme Mihigo, penye manukato matamu! Kwao mabinti wa Mfalme Kogire na Nansato, penye manukato matamu!...(uk.579-80)

Salamu hizi za kimajigambo zinalingana, kwa namna fulani, na zile za Kizulu, kama vile tunavyomshuhudia Umslopogaas katika Hadithi ya Allan Quatermain akimsalimu Bwana Mkubwa wake, Allan Quatermain au Makumazahn:

Mkuu, mkuu wa zamani, mkuu, mkuu! Baba! Makumazahn, mzee mwindaji, mwuaji wa tembo! Mla simba, mwerevu! Akeshaye! Hodari! Mwepesi! Ambaye risasi zake hazikosi shabaha...(uk.11)

Kwa kutoa ulinganisho huu tunataka kuonyesha jinsi salamu hizo za Kiafrika zilivyokuwa zikifanana, ijapokuwa mifano hii miwili ni michache mno kumfanya mtu aijengee hoja yenye mashiko, ila pengine zinatoshia kuwa changamoto kwa utafiti zaidi. Wasomaji wengine wanaweza kudai kuwa mfano huu wa Umslopogaas si mzuri na si muafaka, kwa sababu unamdhalilisha Mwafrika mbele ya mzungu; unamfanya Mwafrika amsujudu mzungu. Iwe iwayo, lakini salamu hii ni ya mhusika mmoja akimambisha mwingine.

Jambo lingine linalohusiana na salamu hizi za kimajigambo ni majigambo yenyewe ambayo yanajitokeza katika riwaya, ijapokuwa si marefu, bali ni majitapo mafupimafupi tu yaliyosemwa na mtu, hususan wanaume, baada ya kutenda jambo fulani la kishujaa. Mfano mzuri ni pale ambapo Ntulanalwo na wanawe wanamshambulia tembo na kumwua:

Hapo yeye Ntulanalwo akajitapa sana mkuki wake umempata tembo, akasema kwa kufuatisha mkuki wake uliomchoma mshambulia watu hivi: "Nimekutoboa mwili wako kwa chuma kikali, ndimi bin Bugonoka usiniulize tena!...

Galibondoka naye akajitapa na kusema "Nimekuchoma sawasawa, ni mimi mtoto wa mama yangu Netoga." Palepale tu bila kuchelewa Myombekere naye akajitapa na kusema, "Ndimi mtoto wa Mbonabibi." Kwa upande

mwingine...Galibika naye alisema; "Nimekusukuma kwako chuma kikali kimekupata ndimi mtoto wa mama yangu Netoga." (uk.574)

Jambo maalum katika dondoo hili ambalo linamfanya msomaji asiye Mkerewe ajiulize maswali ni namna mashujaa hawa wanavyojitambulisha kwa majina ya mama zao. Hili, pamoja na kauli nyingine ambayo imejitokeza katika riwaya hii kuwa mwanamke ni 'mjengaji' wa mji, ni masuala yanayoweza kumfanya msomaji akadhani kuwa jamii ya Kikerewe ilifuata, au ingali inafuata mlango wa ukoo wa kike (matrilineal) katika kupeana majina na katika kujisifu. Kwahiyo tungeona jinsi watu hawa wanavyojali jinsia ya kike na kuiheshimu. Tukichunguza zaidi juu ya majitapo, tunahisi kuwa majitapo, hususan baina ya wanaume, ni kipengele kimojawapo kilichotumiwa sana na Wakerewe.

3.5 Nyimbo (na 'ngoma')

Katika riwaya ya Myombekere, nyimbo na 'ngoma' ambavyo ni vipengele muhimu vya sanaa za maonyesho ya Wakerewe, vimejitokeza katika sehemu kadhaa, hasa zile za sherehe na starehe. Kwa njia hii, tunashuhudia kimojawapo cha vilele vya kiuajumi miongoni mwa Wakerewe. Tunaona jinsi nyimbo na madoido yake zilivyoteka hisia za wasilikizaji na kupanua 'mawazo yao mbalimbali':

Yeye Myombekere akazidi kuongeza kupamba sauti lake kwa utamu wake zaidi kabisa, ili apate kutumbuiza kila mwanamaji yeyote aliyekuwa katika mtumbwi ule, na kuwachangamsha wavuta makasia, na wasiovuta makasia, nyoyo zao zikapanua mawazo yao mbalimbali...

Hapo mwaname mwingine mmoja kati ya wanamaji wale, akaruka kwa furaha, nisiseme: Mpendekezi kama sisi vilevile hatukuwa tunavuta makasia, basi mtu yule kwa furaha yake iliyompanda kichwani, juu ya utamu wa nyimbo, alisema hivi...(uk.468-9).

Aidha mwandishi anasema kuwa mchezo haufurahishi roho tu, bali hufurahisha na moyo katika mwili wa mtu (uk.496).

Tunaweka alama za kufunga katika neno 'ngoma' tukiwa na maana kuwa ngoma walizozipiga enzi hizo si kama hizi tuzijuazo sasa, bali zilikuwa ni "ngozi za ng'ombe za kulalia ama zingine za ng'ombe zizozalaliwa bado." (uk.496). Manju nao, hususan wapiga zeze, kama vile Myombekere na Kanwaketa, wakiwa kama mayeli (griots) wa jamii yao, walikuwa ni dafina ya historia ndefu ya jamii yao. Kwa fursa hiyo, walizisimulia historia hizo katika nyimbo zao na kuyapeleka mawazo ya hadhira zao miaka mingi nyuma, walioweza kutafakari wakatafakari, na waliotaka burudani tu wakaburudika na kufurahi.

Hata hivyo, kuna jambo moja la kumtafakarisha msomaji mwenye makini. Kwanini katika karibu nyimbo zote za enanga zilizoimbwa (uk.108-116) mhusika mkuu anayejitokeza ni mwanamke?:

1. Omuhomoro (matangulizi) - ni juu ya mwanamke mgumba anayeomboleza kifo cha mumewe. (uk.108-9)

2. Amalende - ni wimbo juu ya wanawake warembo, wenye sura na umbo zuri, waliokuwa wakiheshimiwa katika uhai wao na baada ya kufa. (uk.110)
3. Nakulinga - ni wimbo juu ya mtu aliyelea balaa katika kisiwa cha Ukerewe. (uk.112). Ijapokuwa jinsia yake haitajwi, msomaji anaweza kujiuliza kwanini asiwe mwanamke, kutokana na mwelekeo wa nyimbo karibu zote.
4. Nakazenze - ni wimbo juu ya mwanamke wa zamani aliyekuwa mashuhuri katika Ukerewe. (uk.113)
5. Ekikuri - ni mtindo wa wimbo juu ya wanawake makapera waliotunga nyimbo katika mtindo wa kikuri wakiwasimanga wanaume wasiofaa. (uk.115, n.k.

Hali kadhalika, nyimbo na ngoma hizo ziliburudisha roho na 'moyo' katika mwili kwa sababu wasikilizaji walichangamsha miili yao na kuzitoshesha hisia zao kwa kucheza. Inasemekana kuwa hata wale 'wenye umri mpevu wa ubalehe' (uk.496) waliofika kuwatafuta wapenzi katika sehemu za namna hiyo aghalabu walifanikiwa. Yaelekea kuwa nyimbo na ngoma zilikuwa ni burudani muhimu wakati wa sherehe na starehe, vikisindikizana na pombe, nyama ya mbuzi na ng'ombe na ugali wa mtama.

3.6 Matumizi ya tanakali za sauti

Hapo nyuma tumegusia kuwa sifa mojawapo ya riwaya ni makini yake katika kuchunguza kitu au tukio. Makini haya hukamilika zaidi kadiri mwandishi anavyojitahidi zaidi kutumia milango yote ya hisia iliyomo katika mwili wa binadamu: kuona, kunusa, kugusa, kuonja na kusikia. Kipengele cha tanakali za sauti kinahusiana na mlango wa hisia wa kusikia. Mwandishi haelezi tu sauti ya kitu au tukio linavyotokea, bali anajitahidi kuigiza sauti yake ili kumfanya msikilizaji aipate dhana kwa karibu sana. Na aghalabu shughuli hii inapofanywa, hutii misingi ya sauti za jamii ya mtu anayefanya shughuli hiyo. Kwa maneno mengine, inawezekana kabisa kwamba jamii mbalimbali zina namna tofauti ya kuliigiza kwa sauti tukio hilo. Hali hii tunaipata katika riwaya hii pia. Mwandishi ameigiza sauti za matukio mengi sana. Uigizaji huo wa sauti, pamoja na miguno michache ambayo ili kuifaidi msikilizaji angepaswa aisikiye mwenyewe kutoka kwa mwigizaji, vinajitokeza katika jumla ya kurasa 103. Kwa kawaida, matumizi ya tanakali za sauti hujitokeza sana katika utambaji wa hadithi na vitendawili, ambazo ni tanzu za fasihi-simulizi. Hapo nyuma tumesema kuwa mwandishi wa riwaya hii ametumia kwa namna fulani mbinu ya kifasihi-simulizi ya utambaji. Matumizi ya tanakali za sauti ni ushahidi mwingine unaothibitisha dai hilo. Hebu tutazame mifano michache:

1. Baba yake akapokea ile kata iliyokuwa na ladha nzuri sana ya ajabu, akayanywa na kuyameza kasikasi... Tena Bwana Namwero alipokwisha kumwaga mabaki ya maji hayo, akatoa pumzi kubwa hivi: "Yehuu!" (uk.4)

'Yehuu' ni kiigizi kilichojitokeza mara kadhaa (uk.140, 221,229, 368, nk) kikiigiza mtu anayeitoa pumzi kwa nguvu baada ya kuishikilia kwa muda, hasa akinywa maji, pombe, maziwa, nk. Mara nyingine kiigizi hicho kina 'u' moja tu.

2. **Mbwa aliiba pande la nyama na kukimbia nalo. Myombekere akamtupia pande la jiti. Waliokuwa karibu walisikia mvumo: "Wabi!" Jibwa likalia, "Bwee!" Na nyama ikaanguka chini. (uk.6)**
 - `Wabi' ni sauti ya jiti lililompata mbwa. Pia katika ukurasa huohuo linajitokeza neno `fyu!' linaloigiza dhana ya kwisha kabisa. Neno hilo limejitokeza mara nyingi pia.
3. Mtoto alitumwa ndani na baba yake. Hivyo...kijana yule mle ndani na mama yake ikawa, "Duduli! duduli!" Hata kata nazo zikapiga kelele, "Gongoro! gongoro!" Pitepite wakamwona mtoto anakuja nje pamoja na mtungi wa pombe. (uk.28)
4. Wakati huohuo wakaona wanaangaziwa na umeme: myee! Ukafuatiwa upesi na mngurumo uliotoa sauti kubwa ya kutisha kama hivi: WAGINGIRIII! Wenyewe wote: Chini! WALIGITII! (uk.41)

Baadaye katika riwaya ngurumo ya mvua inaigizwa vingine: "...mara akasikia ngurumo wa mvua unavuma hivi: drillili!" (uk.254); na mbele zaidi tena inaigizwa hivi: "Baada ya muda mrefu sana Myombekere alisikia ngurumo wa mawingu ya mvua ukivuma hivi: Diririri!" Kubadilikabadilika huku kwa viigizi vya dhana ya tanakali ya sauti ya tukio lilelile kumejitokeza tena katika baadhi ya matukio. Mathalan, kuhusu kiigizi cha kuanguka cha `waligitii' (uk.41), baadaye wakati tembo anaanguka baada ya kushambuliwa na akina Ntulanalwo, "...mara tu wakamuona anaanza kuyumbayumba na kuanguka chini, `ligitii! puku!" (uk.575). Inawezekana kabisa kuwa mwandishi alikuwa na madhumuni ya kutofautisha anguko la kitu kidogo na jitu kubwa, kwamba vishindo vyao ni tofauti. Mfano mwingine ni kuwika kwa jogoo ambako kumeigizwa kwa namna mbili tofauti; namna moja ni `kokoleke' (uk.116), na namna nyingine ni `Keke-kokolikooo!' (uk.190). Vilevile vigelegele vya wanawake vimeigizwa sehemu nyingi kwa `Keye!Keye!Keye!' (uk.112, 469, 579) na sehemu nyingine kwa `Ilililili!' (uk.109-10), nk. Kuna viigizi vingine vingi. Aidha katika michezo washangiliaji wanawapigia makofi (enkube) wachezaji kwa `Pwapwa, pwa, kabatu, pwa!' (uk.114); nao wachekaji ama wanacheka `ha! ha! ha! heee!' (uk.150) ama `kwekwekwekwe' (uk.187). Inawezekana kabisa uchekaji huu ukichunguzwa kwa makini ukabainisha misingi ya kutofautiana. Mluzi nao unapigwa `CHWIIYO!' (uk.202); kitoto kichanga kinalia `ng'alara! ng'alara!' (uk.206); wakulima wanalima `pupu! pupu!' (uk.238). Kiigizi hiki cha `pu!' kinaashiria pia pigo au anguko katika sehemu fulani za riwaya hii. Kusema kwa mtoto mchanga ni `tata, tata' na kisha `dalidali! dadadada!' (uk.361). Kuna kumwigiza mtu kwa kumkebehi `Ehe! ati nyokonyoko!...' (uk.387); kutema mate kama nyoka `chilililili!' baada ya kumimina maji ya tumbaku (ekilangi) puani (uk.426); mlio wa jembe wakati wa kulijaribu kama ni zima au bovu: liwapo bovu linalia `pa! pa!' (uk.506), na ikiwa ni zima linalia `dee! dee!' (uk.507), nk.

Pamoja na jitihada za mwandishi kutumia tanakali za sauti ili kumwelewesha vizuri msomaji, tatizo la kuipata dhana barabara haliwezi kutatuliwa likaiisha, bali linapunguzwa kwa kiasi fulani tu, kwa sababu msomaji hazifaidi vya kutosha zile hisia za kuona na kusikia yeye mwenyewe sauti hizo zikiigizwa. Kwa kuwa vipengele hivi vina sifa ya kifasihisimulizi, basi ujumi wao uko katika kutendwa. Aidha huenda pia ingesaidia kwa namna fulani kama tungeweza kuona, kwa msaada wa mswada wa Kikerewe, jinsi mwandishi `alivyoifasiri' dhana ya tanakali ya sauti ya

Kikerewe katika Kiswahili - ikiwa alifanya hivyo. Kwa vyovyote vile, mtu anayefaidi kupita wengi katika kuisoma riwaya hii ni yule mwenye uzoefu na utamaduni wa Wakerewe.

3.7 Suala la uwazi na uwiano

Kusudi kubwa la mwandishi lilikuwa ni kuwafunza wasomaji ada za zamani za Wakerewe; na awali kabisa alikuwa amewalenga Wakerewe wenyewe au watu wanaojua lugha hiyo. Ndiyo maana aliandika kwa lugha hiyo. Kwa kuwa ada hizo ameziamia kwa kina, mapana na marefu, tumeona kuwa riwaya hii imepata sifa ya kuwa ni riwaya ya kinyaraka, kiethnolojia au kitarafa. Katika kuandika juu ya ada hizo kwa ukamilifu, mwandishi amejitahidi kutotenga ubaya na kuelemea kwenye uzuri tu, wala kuacha mambo ya 'aibu' au 'siri' na kuandika juu ya yale ya wazi tu. Amejitahidi kuandika ya wazi, akayafunua na ya siri pia, mfano mzuri ukiwa ni lile suala kuhusu uzazi ambalo ni idadi ndogo tu ya watu (hususan wanaume na vijana) wanalijua. Ameleza waziwazi jinsi jamii ya Wakerewe ya wakati ule ilivyoishi bila vyoo na, kwahiyo, jinsi watu walivyojisaidia. Amedokeza jinsi watoto wadogo walivyokula bila baadhi ya walezi wao kulitia maanani suala la usafi. Ameleza juu ya uganga na miganga ya namna mbalimbali, nk. Kwa jinsi hiyo, kumekuwa na uwiano wa kukubalika kati ya matukio mema na yasiyo mema, na mkabala huo wa mwandishi umesaidia sana kukiinua kiwango cha uhalisi katika matukio ya riwaya hii.

4.0 Hitimisho

Riwaya hii inaweza kuelezwa kama ni epiki ya aina yake inayoyasadifu maelezo ya M.Mulokozi (1985) kuwa ni riwaya iliyo ndefu kuliko riwaya zote zilizoandikwa katika Kiswahili, na ambayo ina utajiri mkubwa mno wa utamaduni wa Mwafrika. Kuna masuala mengi mno ambayo yanaweza kujadiliwa katika riwaya za mkondo wa kinyaraka kama ilivyo hii kuanzia ya kisarufi na ya kifasihi, hadi kufikia ya kifalsafa, kisaikolojia, kituba, kisosholojia, kinajimu, kibayolojia, na mengineyo.

Tanibihi

1. M.Mulokozi (1985): "Aniceti Kitereza: Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka..." katika Kiswahili, Juzuu Na.52/1 & 52/2, uk.214. TUKI, Dar es Salaam.
2. Katika jamii ya Wakerewe Yego na Yebe ni sawasawa na Adamu na Hawa, yaani waanzilishi wa jamii hiyo.
3. Katika maelezo ya maneno ya Kikerewe mwandishi ameandika hivi juu ya 'Bakwaya': Wajita; ni wenyeji wa nchi ya Majita, huitwa Abakwaya (kiutani), uk.282.
4. J.Madumulla (1995): Proverbs and Sayings. IKR. Taz. 'Epilogue' katika rasimu. uk.10.

Marejeo

- Achebe, Ch (1969): *Things Fall Apart*. Greenwich, Conn, Fawcett.
- Chachage, C.L (1986): 'The `Return to the Countryside'. Theme in Tanzanian Literature. CD Publications Ltd.Stirling.
- Farsy, S (1960): *Kurwa na Doto*. EALB, Nairobi.
- Haggard, R (1978): *Mambo ya Ajabu Yaliyompata Allan Quatermain na Wenzake*. OUP with Sheldon Press.s
- Hartwig, G & Charlotte, M (1972): "Aniceti Kitereza: A Kerebe Novelist" katika *Research in African Literatures*. Vol.3.No.2. Uk.162-170.
- Kezilahabi, E (1979): "The Common Man and the East African Experience." katika *East African Experience*. Frankfurt, a.M.
- _____ (1987). *Nagona*. Education Services Centre Ltd, Dar es Salaam.
- Madumulla, J.S (1987). "Mapitio ya Riwaya ya Bw.Myombekere na Bi.Bugonoka: Dhamira" katika *Kiswahili* na.55. TUKI,1988.
- Masoko, D.W (1984) "Tafsiri ya Riwaya ya Bw.Myombekere na Bi.Bugonoka". Haijchapishwa TUKI.
- Mulokozi, M (1985). "A. Kitereza: *Bwana Myombekere na Bibi Bugonoka na Ntulanalwo na Bulihwali*". *Kiswahili* 52/1 & 52/2.TUKI.
- Ndulute, C (1988). "Notes on the African Proverb: Diffusion and Transmutation". Department of Literature. Haijchapishwa.